

Тетяна ЖЕЛЮК

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ УПРАВЛІННЯ ДОВГОСТРОКОВИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано сучасні напрямки трансформаційного розвитку національної економіки. Визначено вектори стратегічного розвитку, серед яких особливу увагу звернуто на забезпечення сталого та ноосферизованого розвитку, як індикаторів вищої форми розвитку суспільства. Обґрунтовано організаційно-методичні підходи до визначення індикаторів сталого розвитку національної економіки у сучасному світовому господарстві. Запропоновано систему критеріїв та індикаторів сталого розвитку для фінансового сектора національної економіки. Визначені організаційно-економічні передумови розбудови економіки знань.

Динамічний розвиток національної економіки, її інтеграція у світогосподарський простір актуалізує питання створення ефективної системи управління довгостроковим розвитком національної економіки, яка на основі врахування потенційних можливостей розвитку економічної системи забезпечувала б оптимізацію використання її ресурсів, оцінку потенційно сильних сторін і мінімізацію зовнішніх та внутрішніх загроз з метою гарантування безпеки держави; оцінку впливу ендегенних та екзогенних факторів на довгостроковий розвиток. Такі системи сьогодні існують у всіх економічно розвинутих країнах. Так, США прогнозують і планують розвиток на сто років уперед, Японія – на десятиріччя, в Європі набула поширення програма «Форсайт», у рамках якої також окреслюються контури найближчого й віддаленого майбутнього господарства, науки, техніки та освіти.

Потрібно відзначити, що в радянській моделі управління зростанням існувала своя унікальна система довгострокового прогнозування та планування, наймогутніша мережа центрів економічної та науково-технічної інформації, велика кількість спеціалізованих наукових видань та періодики, відкритих і доступних науково-технічних бібліотек, збірників патентної інформації тощо. Сьогодні ця інфраструктура в Україні не відновлена, а практика стратегічного управління перебуває в своєрідній інституційній «недостатності»: законодавство про засади стратегічного управління національною економікою не розроблено; управлінська робота переважно ведеться в режимі реакції на ситуацію, а не на проектування соціально-економічних процесів; низькою є ефективність механізмів формування та реалізації стратегій розвитку; відсутні стимули для створення системи стратегічного менеджменту, прозорі і зрозумілі усім механізми формування та реалізації державної політики, вдосконалення процедур виконання владних повноважень; слабкі демократичні інститути, зворотні зв'язки у контурі «суспільство-влада»; недостатній інтелектуальний потенціал влади; відсутньою є в держапараті

України критична маса людей, необхідна для успішного впровадження стратегічного менеджменту.

Крім цього, сьогодні Україна стоїть перед проблемою глобальних експансій за територію та ресурси, навколо яких стоїть п'ять великих центрів: Китай, який здійснює мирну експансію дешевими товарами та розселенням, функціонуючи за принципом оборонної стратегії «грай за власним розумінням чужих правил»; США, які здійснюють експансію, вирішуючи геополітичні питання, за рахунок фінансових інструментів з військовою та технологічною підтримкою; ісламський світ, який реалізує ідею повної ісламізації світу з накопиченням ресурсів і придбанням технологічних, фінансових та військових інструментів впливу; Росія, яка здійснює експансію за рахунок ресурсного диктату та військових чинників; Європа, яка сьогодні є провідним експортером венчурного капіталу у світі.

Все це *актуалізує питання* розробки концептуальної моделі управління довгостроковим розвитком національної економіки, яка б враховувала сучасні напрями розвитку економічної науки, виклики глобалізованого розвитку світової економіки, досвід розвинутих країн та нових індустріальних країн і одночасно спиралася на власну економічну специфіку, свої історичні і культурні традиції, була б обов'язково соціально-орієнтованою.

Тому в рамках даної наукової публікації *вважаємо за доцільне* обґрунтувати стратегічні орієнтири управління довгостроковим розвитком національної економіки, які дозволять проектувати інструменти державного регулювання довгострокового розвитку в необхідному для національної економіки руслі.

На теренах вітчизняної науки дослідження окремих аспектів управління довгостроковим розвитком національної економіки на макро- та мезорівнях піднімаються в працях *провідних науковців* О. О. Бакаєва, В. Ф. Бесєдіна, Б. М. Данилишина, Я. А. Жаліло, Б. Є. Кваснюка, А. Ф. Мельник, Б. Я. Панасюка, Я. І. Погорєлової, І. В. Письменного, А. Г. Савченка, В. П. Семиноженка, С. М. Серьогіної, Тищенко О. П., Никифорова А. Є., І. І. Хожило, Л. І. Федулової і інших. Як правило, ці дослідження акцентують увагу на методах та інструментах цього управління: економічному прогнозуванні, плануванні (індикативному, довгостроковому, стратегічному), програмуванні, оптимізаційному моделюванні.

Віддаючи належне працям даних науковців, необхідно констатувати, що цілісної наукової концепції управління довгостроковим розвитком національної економіки не сформовано до цих пір. Відсутні єдині підходи, принципи, які робили б управління довгостроковим розвитком національної економіки ефективним.

Найбільш вдало сучасну парадигму управління довгостроковим розвитком висвітлюють В. М. Геєць, Я. А. Жаліло, Я. Б. Базиліук, Я. Белінський, А. І. Семенченко, на думку яких стратегічне управління – це засіб запобігання, нейтралізації, ліквідації або зменшення впливу деструктивних та дестабілізуючих факторів на розвиток національної економіки, який має використовувати увесь комплекс політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, інституціональних механізмів державного управління, який, в першу чергу, має забезпечувати безпеку країни в сучасному глобалізованому просторі [11, 12].

Однак в основі управління динамічними системами XXI століття повинні лежати чітко виділені вектори модернізованого розвитку.

М. І. Михальченко розглядає чотири сценарії майбутнього України [2, 188]:

1) ретроїделічний, який передбачає свого роду інституційний прорив в стратегічному управлінні. Даний сценарій в нашій державі неможливий, оскільки Україна належить до групи країн із рівнем доходів нижче від середнього. За величиною ВВП на душу населення згідно звіту Світового банку Україна посідає 76 місце в світі із 177 країн. (6,848 дол. США) [6];

2) моноетнічний сценарій, який підтримує гасло «Україна для українців», даний сценарій розвитку в умовах сучасного цивілізаційного розвитку є неприпустимим;

3) ліберальний, який синергізує в собі ідеали «відкритого суспільства», ринкової економіки, демократії, громадянського суспільства, правової держави і є найбільш прийнятним;

4) конвергентний, який передбачає використання кращих досягнень ринкової, соціально-орієнтованої економіки.

С. В. Мочерний, проаналізувавши вектори трансформаційних перетворень в Україні, виділив соціально-орієнтовану модель; модель змішаної економіки; постіндустріальний розвиток; побудову національної економіки; народну економіку [10, 334].

В. М. Геєць, характеризуючи концептуальні основи реформування української економіки, також вказує на необхідність побудови постіндустріалізованого соціалізованого суспільства з високими характеристиками якості життя населення, за умови провідної ролі держави в її трансформації. Факторами такої трансформації повинні бути: гуманізація економіки, демократизація господарського життя, екологізація економічного розвитку, формування та розширення соціальної бази реформ, розробка та реалізація довгострокових пріоритетів, освоєння інноваційної моделі розвитку [7, 95].

О. Г. Білорус зазначає, що українське суспільство має три шляхи розвитку: створення державного соціалізму, класичного капіталізму, змішаної економіки [4, 713]. При цьому саме остання модель дозволить Україні не потрапити на перефронт світового господарства, але для цього необхідно забезпечити: органічну єдність ринкової саморегуляції та державного регулювання економіки; розвиток на основі економічних теорій, провідною із яких повинна бути українська інноваційна теорія; розвинуту демократію, патріотизм засобів масової інформації; використання національних інтересів як ідеології розвитку країни; умови для національної безпеки.

З врахуванням викликів сучасного глобалізованого розвитку, на нашу думку, стратегічні орієнтири трансформації національної економіки повинні включати: сталий, ноосферизований, кластерний розвиток, створення мережевої економіки, які по суті є домінантами конкурентоспроможного розвитку національної економіки у світогосподарській архітектоніці.

Концепція сталого розвитку починає свою історію від наукових праць В. І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя); декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972), в котрій було зазначено про проблеми співіснування людства і навколишнього середовища; наукових доповідей Римського клубу (1972), у яких сформувалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги»; звіту Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р.; другої конференції ООН з

проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992), на якій вперше були сформульовані основні положення концепції Стійкого розвитку, задекларовані у програмних документах «Завдання на XXI ст.» або «Програма 21»; Кіотської конференції 1997 року, відомої як «Кіотський протокол» – єдиної глобальної системи вирішення проблем зміни клімату; 3-ої Конференції ООН з проблем клімату Землі, що проходила в Бонні в 2001 р., на якій держави-учасники вперше дійшли згоди щодо спільних зобов'язань у попередженні кліматичних змін. Таким чином глобалізація набула екологічного виміру. 4-а Конференція ООН – Самміт в Йоханнесбурзі 2002 р. заклав фундамент для дій. На цій зустрічі було визнано безперервне погіршення стану навколишнього середовища, а також неможливість забезпечити стійкий розвиток в одній окремо взятій країні, необхідність рішучих практичних заходів, координації зусиль усіх країн у подоланні впливу техногенних факторів на природне довкілля.

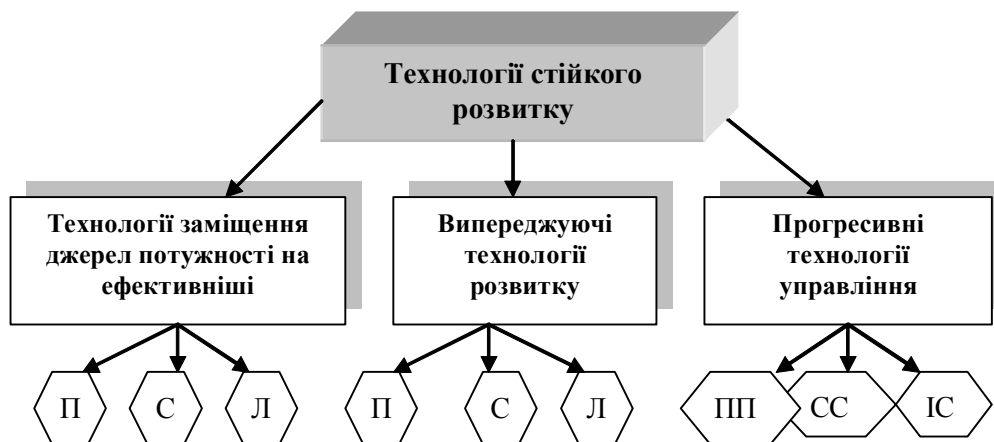
Появу терміну «сталий розвиток» (англ. sustainable development) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його в звіті «Наше спільне майбутнє», що було підготовлено для ООН і опубліковано у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. Сталий розвиток у даному трактуванні розумівся як розвиток суспільства, що дозволяє задовольняти потреби нинішнього покоління, не наносячи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб.

Світовий саміт із сталого розвитку в Йоханнесбурзі (2002 р.) прийняв Глобальну стратегію сталого розвитку, розраховану на 2003–2015 рр., яка має на меті вирівнювання соціально-економічних рівнів в розвитку на глобальному, регіональному та субрегіональному рівнях, після якого уряди більше як 50 країн розробили стратегії сталого розвитку, в яких пом'якшуються негативні наслідки глобальної конкуренції. Згідно до підходів ООН, стійкий розвиток передбачає збереження росту можливостей задовольняти потреби суспільства і зміну умов експлуатації ресурсів, технологічне вдосконалення виробництва, структурну переорієнтацію інвестицій, підвищення якості управління національною економікою.

Сталий (стійкий) розвиток є одним із різновидів розвитку економічної системи, який засвідчує певний етап економічної еволюції: ріст, розвиток на основі природного відбору (теорія Фішера); розвиток на основі стійкої нерівноваги (теорії В. І. Вернадського, Е. Бауера); прискорений розвиток на основі конкурентної боротьби та інновацій; нестійкий розвиток або біфуркація; магістраль еволюції, в основі якої можна виділити еволюційний інституціоналізм Т. Веблена, інноваційно-технологічний розвиток Й. Шумпетера, теорію циклів, теорію кон'юнктури, економічну генетику Н. Кондратьєва. Сталий розвиток забезпечується певними технологіями (рис.1).

Джерелами стійкого розвитку є: запаси вільної енергії, нагромаджені знання та нові ідеї, які повинні перетворюватися в нові джерела потужностей, технології, системи управління та гроші як універсальний засіб вимірювання можливостей і потреб суспільства.

Для характеристики сталого розвитку в науковій літературі використовують три виміри: економічне зростання, соціальний прогрес, захист навколишнього середовища [9].

П- природа, С- суспільство, Л – людина, ПП.- природні потоки, СС-суспільна свідомість, ІС – індивідуальна свідомість людини

Рис. 1. Класифікація технологій стійкого розвитку

Економічний вимір означає, що добробут суспільства та кожного його члена має бути максимізований шляхом оптимального й ефективного використання природних та інтелектуальних ресурсів. Абсолютний пріоритет при цьому надається мінімізації бідності в сучасному світі. Декларація тисячоліття ООН (вересень 2000 р.) висунула перед людством історичне завдання – до 2015 року скоротити вдвічі ту частку населення земної кулі, що має прибуток менше 1 дол. на день, страждає від голоду та не має доступу до безпечної питної води.

Соціальний вимір стосується відносин між природою та людиною і передбачає підвищення її добробуту, полегшення доступу до основних соціальних служб у сфері охорони здоров'я, освіти та інших. До цього виміру належать також розвиток громадянського суспільства та різних культур, повагу прав і свобод людини, національної специфіки. Питання справедливості, зокрема щодо розподілу благ і доступу до ресурсів, має залишатися невід'ємним суттєвим компонентом як економічного, так і соціального вимірів сталого розвитку.

Екологічний вимір зосереджується на збереженні фізичної і біологічної ресурсної бази й екосистеми. Сталим розвиток буде лише тоді, коли використаний природний капітал поновлюватиметься, замінюватиметься новим капіталом. Очевидно, що сталий розвиток вимагає далекосяжності, витримки й послідовності. Він просто неможливий, коли піклуються про один компонент, забуваючи про інші, або коли працюють на сьогоднішній день, не думаючи про майбутнє.

Впроваджуючи стратегії сталого розвитку, різні країни намагаються вирішити різні проблеми. Країни, що розвиваються, прагнуть домогтися економічного зростання, подолання бідності, залучення іноземних інвестицій. Перед розвинутими країнами постають проблеми, пов'язані із високим рівнем промислової активності, інтеграції. Країни перехідного періоду мають можливість вирішити специфічні проблеми переходу до ринкової економічної системи.

Необхідність реалізації стратегії сталого розвитку в Україні продиктована низкою об'єктивних чинників: міжнародних (офіційне приєднання України до рамкового документа ООН „Порядок денний на XXI століття»), екологічних (надмірне природно-техногенне навантаження), ресурсних (інтенсивна експлуатація природних ресурсів), соціально-демографічних та суспільних (низька якість та тривалість життя, зростання кількості інфекційних захворювань, масштабна трудова міграція працездатного населення за кордон), економічних (застарілість обладнання, недосконалість експортного потенціалу, відсутність соціальної орієнтації у виробництві, високий рівень втрат ресурсів, ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи і ін).

Саме тому вектор сталого розвитку знайшов своє відображення в Довгостроковій стратегії розвитку України, якою передбачено побудову конкурентної економіки, підвищення якості життя населення, розвиток та використання інтелектуального потенціалу країни. Крім цього розроблено Стратегію сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки на 2004–2015 роки, яка по сьогоднішній день не отримала законодавчого закріплення [13]. В даному програмному продукті сталим визначається розвиток, який задовольняє потреби суспільства, не ставлячи під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Стратегічною метою сталого розвитку України визначено досягнення збалансованості співіснування природного середовища, держави і суспільства на основі демократичної, толерантної, плюралістичної та екологічно орієнтованої соціально-економічної політики, відкритої динамічно-інтегрованої в глобальні процеси економіки, забезпечення національної безпеки держави, гармонійних суспільних відносин та рівноправного міжнародного співробітництва.

Передбачено, що державна політика щодо сталого розвитку повинна базуватися на таких основних принципах як збалансованість розвитку українського суспільства – паритетність економічної, соціальної та екологічної складових, визнання неможливості тривалого поступального розвитку суспільства в умовах деградації природного середовища; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності населення; утвердження гуманізму, демократії і загальнолюдських цінностей, розвиток громадянського суспільства та залучення широких верств населення до державотворчих процесів; підтримка і підвищення ролі всіх секторів громадянського суспільства та забезпечення вільного доступу його членів до екологічної інформації та правосуддя для захисту своїх невід'ємних прав і свобод; забезпечення еколого-економічної збалансованості розвитку окремих регіонів на фоні тісної міжрегіональної господарської взаємодії за умови узгодження із загальнонаціональними потребами та інтересами національної безпеки; встановлення рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами для сприяння сталому розвитку всіх країн світу.

Основною проблемою реалізації даної стратегії є відсутність чітко визначених критеріїв і законодавчо закріплених індикаторів сталого розвитку. Запропонована система індикаторів (табл.1) характеризує економічний, соціальний розвиток, охорону навколишнього середовища і раціональне природокористування досить поверхнево, тоді як секторний підхід до визначення даних індикаторів відсутній, що не дозволяє розглядати комплексно проблему сталого розвитку.

Таблиця 1

Індикатори стійкого економічного розвитку у Стратегії сталого розвитку

Індикатори економічного розвитку	Індикатори соціального розвитку	Індикатори охорони навколишнього середовища і раціонального природо-використання
<ul style="list-style-type: none"> • ВВП у розрахунку на душу населення, тис. грн. • Індекс промислового виробництва, % • Індекс внутрішнього сукупного реального попиту, % • Індекс валового споживання, % • Індекс валового нагромадження основного капіталу, % • Частка видобувної галузі в обсягах промислового виробництва, % • Частка обробної галузі в обсягах промислового виробництва, % • Обсяг сукупних інвестицій у основний капітал, млн. гривень • Коефіцієнт інтенсивності оновлення основних фондів • Обсяг науково дослідних та науково-технічних робіт, млн. гривень • Імпорт товарів і послуг, млрд. доларів США • Експорт товарів і послуг, млрд. доларів США • Обсяг прямих іноземних інвестицій, млрд. доларів США 	<ul style="list-style-type: none"> • Середня очікувана при народженні тривалість життя, років • Рівень зайнятості населення, визначений за методологією Міжнародної організації праці, % загальної кількості населення у віці 15-70 років • Доходи в розрахунку на одну особу, гривень на рік • Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, % загальної кількості економічно активного населення у віці 15-70 років • Рівень бідності, % населення, що проживає за офіційно визначеною межею бідності 	<ul style="list-style-type: none"> • Сумарні викиди парникових газів • Загальні викиди парникових газів від промислових процесів • Скидання забруднених зворотних вод у поверхневих водні об'єкти • Сумарний водозабір • Споживання свіжої води на виробничі потреби • Загальне відведення нормативно очищених вод: • Обсяг оборотної і послідовно використаної води • Площа сільськогосподарських угідь • Загальна площа лісів • Наявність токсичних промислових відходів в сховищах організованого складування та на території підприємств • Утворення нових відходів • Площа об'єктів природно-заповідного фонду

Примітка: Побудовано автором на основі [13].

На нашу думку, така система є неповною, базується на вибіркових індикаторах соціально-економічного розвитку і не враховує інтегральний ефект від функціонування усіх секторів національної економіки. Тому необхідно, щоб показники сталого розвитку розроблялися для кожного сектору з одночасним визначенням параметрів індикатору стійкості.

В силу того, що фінансовий сектор найбільше реагує на внутрішні та зовнішні загрози, ніж матеріально-речові процеси та об'єкти в економіці, то для прикладу можливих параметрів стійкості оберемо саме сектор фінансових корпорацій (табл. 2).

Таблиця 2

Параметри стійкого розвитку фінансового сектору економіки

№ п/п	Показники стійкого розвитку	Індикатори стійкості	Гранично допустиме значення параметру стійкості
1	2	3	4
1	Рівень дефіциту державного бюджету	Перевищення витрат над доходами, виражається у % до дохідної частини державного бюджету або у % до ВВП.	До 10% дохідної частини державного бюджету впродовж кількох років. До 3% ВВП.
2	Рівень бюджетизації економіки	Характеризує загальний рівень соціальної орієнтованості економічної системи країни. Визначається як частка Зведеного бюджету України у ВВП.	Країна є соціально-орієнтованою, в якій рівень бюджетизації складає 40-50% ВВП.
3	Стабільність цін	Річний рівень інфляції (зростання цін на товари та послуги), у %.	Зростання темпів інфляції не більше як на 50% впродовж одного-двох років. Не більше 25% на протязі кількох років підряд. Не більше 10% на протязі необмеженого часу.
4	Золотовалютний запас країни	Наявність золото валютних резервів, які могли б ліквідувати непередбачені державні витрати, коливання валютного курсу, вимоги по поверненню зовнішніх боргів. Вимірюється у % дохідної частини державного бюджету або у % до ВВП країни.	Не більше 40% дохідної частини державного бюджету. Не більше 10% ВВП. Не більше 25% грошової маси, яка знаходиться обігу.
5	Зовнішній борг країни	Реальна здатність країни повернути борг, реструктуризувати його, покрити борг за рахунок активів чи позик. Вимірюється величиною боргу у % до ВВП, дохідної частини державного бюджету, або у % фінансових активів національного багатства.	Не більше 50% ВВП при періоді повернення боргу 10 років. (критична межа боргу за даними Світового банку)** Не більше 20% навантаження на один бюджет впродовж одного року. Не більше 5% фінансових активів національного багатства країни
6	Внутрішній борг країни	Реальна здатність країни повернути борг, реструктуризувати його, покрити випуском гарантованих державних цінних паперів, або повернути борг за рахунок елементів національного багатства, золотовалютного запасу.	Не більше 60% ВВП (згідно Бюджетного кодексу України). Не більше 67% ВВП в рамках Паризького клубу за Неапольською угодою 1994 року. Не більше 20% навантаження на один бюджет впродовж одного року.

1	2	3	4
7	Дефіцит платіжного балансу	Перевищення імпорту над експортом, зовнішніх платежів над зовнішніми надходженнями, визначається у % до золотовалютного запасу країни.	Не більше 5% золотовалютного запасу на протязі одного року. Не більше 20% золотовалютного запасу впродовж кількох років.
8	Податкове навантаження	Відношення суми вилучених податків до суми створених доходів суб'єктами господарювання національної економіки	Не більше 50%.
9	Величина грошової маси	Характеризує ступінь монетизації економіки. Вимірюється як % грошової маси в обігу до ВВП країни або до величини всієї грошової маси.	60% -80% ВВП країни. Темп приросту грошової маси: готівки (чеки, банкноти, вклади до запитання і т.ін.) – на рівні 3% на рік; потенційних грошей (строкових вкладів і облігацій державних позик) – 1%. У цілому приріст не може бути більшим за 4-5% щорічно, виходячи з тенденції до сповільнення швидкості обороту грошової одиниці та стабільності приросту ВВП.
10	Швидкість обороту грошової маси	Характеризує здатність грошової маси обслуговувати грошовий обіг. Вимірюється в кількості оборотів за рік	До 10 оборотів за рік
11	Гранична девальвація національної валюти.	Характеризує стабільність і передбачуваність змін курсу національної грошової одиниці.	Курс національної валюти щодо іноземних валют не може знецінюватись більше ніж на 2% протягом одного фінансового року
12	Гранична максимальна облікова ставка НБУ.	Впливає на формування рівня банківського проценту в країні.	Гранична максимальна облікова ставка 5%.

Примітка: Складено автором на основі параметрів сталого розвитку ООН та висновків національних експертів.

У світовій практиці безпечним вважається такий рівень зовнішнього боргу, коли сума його обслуговування не перевищує 25% загальних валютних надходжень країни або 20% вартості експорту товарів. Межею небезпеки при оцінці ситуації з погашенням боргу і сплатою процентів вважається відношення процентних платежів до експорту 15–20%, межею підвищеної небезпеки – 25–30%, критичною межею – коли зовнішні борги перевищують 40% ВВП.

Певний інтерес у визначенні індикаторів сталого розвитку становить методика, запропонована Інститутом прикладного системного аналізу НТУУ "КПІ", згідно з якою рівень сталого розвитку оцінюється за допомогою відповідного індексу I_{cp} , що вираховується як сума індексів трьох вимірів: економічного (I_{ek}), екологічного ($I_{ев}$) та соціального (I_{ce}) з відповідними ваговими коефіцієнтами. У свою чергу, кожен з індексів обчислюється з використанням відомих у міжнародній практиці індексів та індикаторів.

Звичайно, всі індикатори, що впливають на складові наведених індексів, як і самі ці індекси, вимірюються в різних одиницях і мають різну інтерпретацію. Тому вони приводяться до нормованої форми таким чином, щоб їх зміни, як і зміни самих індексів, перебували в діапазоні від 0 до 1. У такому разі найгірші значення названих індикаторів відповідатимуть числовим значенням, близьким до 0, а найкращі – наблизатимуть ці значення до 1. Таке нормування дозволяє обчислювати кожен з індексів I_{ek} , $I_{ев}$, I_{ce} та I_{cp} у вигляді усередненої суми своїх складових з відповідними ваговими коефіцієнтами.

Індекс економічного виміру (I_{ek}) сформуємо з двох глобальних індексів:

1) індексу конкурентоспроможного розвитку (I_k), розробленого організаторами Світового економічного форуму (World Economic Forum). Цей індекс щорічно обчислюється для 117 економік світу і публікується у формі так званого «Глобального звіту про конкурентоспроможність». Індекс конкурентоспроможності формується з таких трьох індикаторів: індикатора технологічного розвитку країни; індикатора громадянських інститутів та індикатора макроекономічного середовища. У свою чергу, ці три індикатори обчислюються на основі використання 47 наборів даних про стан трансферу технологій та інноваційного розвитку країни, рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, рівень видатків країни на дослідження і розвиток, рівень іноземних інвестицій, рівень незалежності бізнесу від уряду, рівень корупції в країні та інше. Згідно звітів Світового економічного форуму групу лідерів за індексом глобальної конкурентоспроможності в 2008 році складають США, Швейцарія, Данія, Швейцарія, Німеччина, Фінляндія, Сінгапур, Японія, Великобританія і Нідерланди. Серед країн СНД найвище місце (58-ме) посіла Росія з індексом 4,08, а Україна займає 73 позицію з індексом 3,98 [15].

2) індексу економічної свободи (I_{ec}), який розроблений інтелектуальним центром фундації Heritage Foundation. Він щорічно друкується у Wall Street Journal. Індекс економічної свободи формується з таких десяти індикаторів: торгової політики країни; фіскального навантаження з боку уряду; урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання; неформальної активності ринку. Ці десять індикаторів обчислюються на основі використання 50 наборів різноманітних даних економічного, фінансового, законодавчого та адміністративного характеру. Світовими лідерами за індексом економічної свободи є Гонконг (90,3%), Сінгапур (87,4%), Ірландія (82,4%), Австралія (82%), США (80,6%), Нова Зеландія (80,2%), Канада (80,2%). Із 162 країн за даним індексом Україна посідає 133 місце (51,1%), випереджуючи Росію, у якої відповідно даний індекс становить 49,9% [14].

Лідерами за індексом економічного виміру є Фінляндія, Данія, Ісландія, Швеція, країни, в яких важливим фактором розвитку економік є рівень та якість інновацій, пріоритетна підтримка досліджень, значні іноземні інвестиції, досконале законодавство у сфері оподаткування бізнесу та високих технологій, ефективний захист приватної власності, і особливо інтелектуальної, низький рівень корупції, орієнтація політики на створення економіки за моделлю «добробуту для всіх» замість моделі «байдужості до стихійного ринку».

Індекс екологічного виміру (*Ie*) оцінюється за допомогою відомого індексу ESI (Environmental Sustainability Index), вирахованого Центром з екологічного законодавства та політики Єльського університету (США) для 146 країн світу. Індекс ESI сформований з 21 екологічного індикатора, які, у свою чергу, розраховувалися на основі використання 76 наборів екологічних даних про стан природних ресурсів у країні, рівень забруднення навколишнього середовища в минулому і сьогодні, зусилля країни на ниві управління екологічним станом, здатність країни покращити екологічні характеристики та інше.

Індекс ESI кількісно визначає здатність тієї чи іншої країни захищати своє навколишнє середовище як у поточний період часу, так і в довготерміновій перспективі, виходячи з таких п'яти критеріїв: наявність національної екологічної системи; можливість протидії екологічним впливам; зниження залежності людей від екологічних впливів; соціальні та інституціональні можливості країни відповідати на екологічні виклики; можливість глобального контролю за екологічним станом країни. Окрім того, цей індекс може використовуватися як потужний інструмент для прийняття рішень на аналітичній основі з урахуванням соціального та економічного вимірів сталого розвитку країни.

Світовими лідерами за індексом ESI є Фінляндія, в якій індекс складає 75,1%, Норвегія – 73,4%, Швеція – 71,7%, Ісландія – 70,8%, Канада – 64,4%. Країни-лідери мають порівняно непогані природні ресурси, невисоку щільність населення, вони досягли хороших успіхів в організації комплексних природоохоронних заходів. Україна посідає 81 місце з індексом 44,7% [16].

Індекс соціального виміру (*Ic*) сформуємо шляхом усереднення трьох глобальних індексів:

1) індексу якості і безпеки життя (*Iя*), розробленого міжнародною організацією Economist Intelligence Unit. Цей індекс формується за допомогою таких дев'яти індикаторів: ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності; середньої тривалості життя населення країни; рейтингу політичної стабільності і безпеки країни; кількості розлучених сімей на 1000 населення; рівня громадської активності (активність профспілок, громадських організацій та ін.); різниці за географічною широтою між кліматично теплішими і холоднішими регіонами країни; рівня безробіття в країні; рівня політичних і громадянських свобод в країні; співвідношення між середньою заробітною платою чоловіків і жінок. За індексом якості розвитку перше місце посідає Данія (*Iя*=0,876), друге – Австрія (*Iя*=0,828), третє – Словаччина (*Iя*=0,807), четверте – Коста Ріка (*Iя*=0,759), п'яте – Швейцарія (*Iя*=0,750). Україна займає 26 позицію з індексом 0,620 [17];

2) індексу людського розвитку (*Iлр*), що використовується програмою ООН United Nations Development Program. Він формується за допомогою таких трьох

індикаторів: середньої тривалості життя населення країни; рівня освіченості та стандарту життя населення країни, що вимірюється ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності. Із 177 країн лідерами за індексом людського розвитку є Норвегія, в якій даний індекс становить 0,965, Ісландія (0,960), Австралія (0,957), Ірландія (0,956), Швеція (0,951), Канада (0,95). Україна посідає 77 місце з індексом 0,774 [17];

3) індексу суспільства, заснованого на знаннях, або К-суспільства (*Ikc*), розробленого департаментом ООН з економічного і соціального розвитку – UNDESA. Цей індекс визначається трьома основними індикаторами: інтелектуальними активами суспільства; перспективністю розвитку суспільства та якістю розвитку суспільства, які, у свою чергу, формуються за допомогою 15 наборів даних про рівень охоплення молоді освітою та інформацією, інвестиційний клімат у країні, рівень корупції, нерівність розподілу матеріальних і соціальних благ (GINI-індекс), рівень дитячої смертності тощо. За даними ООН, яка визначила 45 кращих країн світу (серед 191) за індексом розвитку К-суспільства (станом на початок 2006 р.), п'ять країн мають найвищий рейтинг (Швеція, Данія, Норвегія, Швейцарія, Фінляндія) [16]. Вони є порівняно невеликими як за територією, наявними природними ресурсами, кількістю населення, так і за масштабами економіки. Україна в цьому переліку посідає 40 місце, тоді як такі могутні країни як Росія і Китай взагалі в цей перелік не потрапляють.

Проведений аналіз індексів сталого розвитку показує, що країни-лідери зовсім не належать до супердержав із домінуючими економіками. Базові галузі промисловості цих країн не зорієнтовані на використання значних природних ресурсів і дешевої робочої сили. Характерна особливість цих країн – домінування у структурі доданої вартості їхніх економік значної частки інтелектуальної та високотехнологічної праці. Від початку 90-х років минулого століття ці країни активно розбудовували у себе модель «екологічної економіки» та «економіки знань». Вони почали масово виробляти нові знання, «екосистемні» товари і послуги, а через декілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал. Тому на сьогодні це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною і соціальною. Вони найбільшою мірою наблизилися до моделі розумного (Smart) суспільства, що є вищою формою розвитку суспільства, заснованого на знаннях.

Країни «великої вісімки», за винятком Канади, не входять до десятки кращих за індексом сталого розвитку. За цим показником вони розташовані у такій послідовності: Канада – 8 місце ($I_{sr}=0,719$), США – 12 місце ($I_{sr}=0,693$), Німеччина – 18 місце ($I_{sr}=0,685$), Японія – 21 місце ($I_{sr}=0,679$), Великобританія – 26 місце ($I_{sr}=0,673$), Франція – 30 місце ($I_{sr}=0,640$), Італія – 38 місце ($I_{sr}=0,611$), Росія – 80 місце ($I_{sr}=0,515$). Хоча за абсолютними обсягами ВВП вони лідирують у світі; за якісними характеристиками розвитку економіки, поновлення ресурсів навколишнього середовища і розвитку соціального капіталу вони перебувають у другій-третьій десятках країн світу. Серед колишніх соціалістичних країн Естонія посідає 28 місце ($I_{sr}=0,660$), Словаччина – 34 ($I_{sr}=0,633$), Латвія – 37 ($I_{sr}=0,612$), Чехія – 42 ($I_{sr}=0,600$), Угорщина – 44 ($I_{sr}=0,599$), Польща – 61 ($I_{sr}=0,557$), Болгарія – 70 ($I_{sr}=0,548$), Молдова – 84 ($I_{sr}=0,510$), Україна 88 ($I_{sr}=0,508$) [9].

Як бачимо, найкращі приклади успішного сталого розвитку продемонстрували Естонія, Чехія, Словаччина, найгірший – Україна.

Для ефективної побудови економіки сталого розвитку процес забезпечення сталого розвитку доцільно позиціонувати в розрізі короткострокового та довгострокового періодів.

В короткостроковій перспективі стратегічною метою сталого розвитку України повинно бути покладене подолання економічної та структурної кризи, що розвинулись в період переходу до ринкової економіки та демократичного громадського суспільства. Для досягнення сталого розвитку необхідно комплексно вирішити питання:

- екологічної безпеки: стратегічна мета – збереження і відновлення природних екосистем, стабілізація та поліпшення якості навколишнього середовища, зниження викидів шкідливих речовин і т.д.;
- економічної стабільності: метою є створення соціально й екологічно ефективної економіки, що забезпечує гідний рівень життя громадян, конкурентноздатність продукції. Важливою цільовою настановою повинно стати забезпечення економічного розвитку переважно на вже освоєних територіях;
- соціального благополуччя: основною метою є збільшення середньої тривалості життя населення, планування родини та раціоналізація особистого споживання, поліпшення середовища існування людини, розвиток його соціальної активності, забезпечення рівних можливостей в одержанні медичної допомоги, соціальний захист уразливих груп населення.

В довгостроковій перспективі акценти розвитку будуть зміщуватися з економічних на еколого-соціальні та з матеріальних на духовно-моральні й інформаційні. Почне формуватися нове суспільство, що є першим етапом становлення ноосфери, думки про яку висловлював В.І. Вернадський.

В Україні сьогодні реально працює на засадах сталого розвитку Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, яку підписано Польщею, Румунією, Сербією, Чорногорією, Словаччиною, Угорщиною, Україною та Чехією, і ратифіковано Законом України N 1672-IV (1672-15) від 07.04.2004 [1]. Базуючись на принципах запобігання та застереження, «забруднювач платить», транскордонної співпраці, інтегрованого планування та управління земельними та водними ресурсами, програмного та екосистемного підходу, участі громадськості та залучення заінтересованих організацій, дана Конвенція є прикладом ефективного використання програмно-планового інструментарію управління сталим розвитком Карпат.

Для того, щоб забезпечити розумний паритет між економічними законами та законами природи, раціонально використовувати обмежені фактори виробництва, необхідно активізувати розвиток економіки знань, фундаментальною основою якої є продуктивні знання та якісна змістовна освіта, які обумовлюють спроможність до втілення гуманітарно-інтелектуального капіталу у результати виробничої діяльності.

Міжнародні дослідження щодо програмних засад побудови суспільства знань, що базується на знаннях (Knowledge based economy), для окремих країн світу, дозволяють узагальнити три основні напрями суспільно-економічного

реформування країн: 1) створення мережевого суспільства (інформаційне суспільство) на базі інформаційно-комунікаційних технологій; 2) стимулювання національної інноваційної системи на використання результатів національних досліджень і розробок; 3) інвестування в розвиток інтелектуальних людських ресурсів (національна система освіти і науки, реалізація концепції професійної освіти "протягом життя", розвиток національного культурного різноманіття).

На сьогодні існує узагальнена методологія оцінювання знань Світового Банку, що дозволяє здійснювати міжнародні порівняння розвитку країн безпосередньо за критеріями суспільства знань: (індекс знань = "Інноваційна система" + "Освіта і людські ресурси" + "Інформаційно-комунікативні технології"), а також економіки знань: (індекс знань = індекс "Економічний режим і державне управління").

За індексом економіки знань (Knowledge Economy Index – KEI) Україна в 2006 році займала 49 позицію серед 128 досліджуваних країн [18]. Незважаючи на досить високий рейтинг України ефективність макросередовища та розповсюдження інформаційно-комунікативних технологій, створення та захист об'єктів інтелектуальної власності все ще є недостатніми.

Сьогодні в Україні розроблений проект Доктрини Економіки знань, що розкриває положення стратегії „Європейський вибір”, відповідає завданням „Стратегії сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки (2004 – 2015 роки)” та окреслює практичні шляхи реалізації Концепції інноваційного розвитку економіки України.

Економіка знань для України розглядається як один з головних інструментів інноваційного прогресу та основного шляху до поєднання існуючих культурних традицій і наявного гуманітарного потенціалу зі світовими економічними вимогами та актуальними суспільними тенденціями.

Світова практика показує, що здатність до генерації, використання та розповсюдження нових знань стає основою національної конкурентоспроможності та базовою передумовою прискореного інтенсивного соціально-економічного зростання країни. В 2000 р. в Лісабоні країни ЄС проголосили, що „у 2010 році Європа стане найбільш конкурентоздатним суспільством у світі – суспільством знань”.

Першочергові завдання щодо розбудови економіки знань в Україні повинні передбачати: „інвентаризацію” найбільш актуальних проблем і протиріч нинішнього етапу у гуманітарно-інноваційній сфері; привернення уваги до науково-освітнього виміру національних інноваційних реформ та окреслення пріоритетів розбудови економіки знань в Україні; усунення негативних наслідків попереднього етапу реформаційних перетворень в освітній, науковій, науково-технічній та інноваційній сферах.

Середньострокові завдання розбудови економіки знань, в свою чергу, повинні включати: вдосконалення технологічної, інституційної та організаційної бази національних інноваційних реформ; залучення гуманітарних ресурсів інноваційного розвитку України через розбудову економіки, яка ґрунтується на знаннях та освіті, орієнтується на імперативи економічної конкурентоспроможності; всебічну інтеграцію систем освіти, науки, виробництва і управління розвитком, а також

програмування їх на самовідтворення, самонаведення та самокорекцію в процесі подальшого розвитку суспільства.

До стратегічних завдань побудови економіки знань необхідно віднести: консолідацію методологічних та інформаційних систем, освітньо-професійних, освітньо-наукових, освітньо-виробничих інфраструктур та комунікацій в рамках єдиного національного інноваційного простору; посилення міжнародної інтеграції України у гуманітарній сфері та поєднання національної інноваційної системи з технологічною платформою глобального постіндустріального суспільства; забезпечення вертикальної мобільності України, яка відповідає національним завданням та наявному потенціалу суспільства, в питаннях включення в глобальну систему розподілу праці, визначення динаміки та напрямів розвитку світової економіки, розподілу прибутків та переваг від результатів сучасної НТР.

Світовий досвід доводить, що інтелектуальний капітал здатен давати на кожну одиницю додаткового інвестування найвищу економічну віддачу, забезпечуючи не лише високу рентабельність виробництва та надійні конкурентні переваги на світових ринках, а й створюючи підґрунтя стратегічної прибутковості для інноваційних інвестицій.

Складовими елементами сучасної економіки знань є доступна, якісна і безперервна освіта населення на основі нових наукових знань; економічні стимули та інституційний режим, що заохочують до ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки; ефективна інноваційна система, що об'єднує в єдиний комплекс економіку, наукові, академічні та дослідницькі центри; інфраструктура, яка з'єднує елементи інноваційної системи між собою та із зовнішнім середовищем; держава як ініціатор та координатор процесів розбудови економіки на основі нових знань.

Для забезпечення ноосферизованого розвитку національної економіки необхідно привести у відповідність до інноваційних вимог такі елементи економічної системи, як: інтелектуальний потенціал суспільства, вертикаль „наука–освіта–виробництво”; систему структурних пріоритетів; організаційно-інституційний режим; фізичне середовище інновацій; систему соціалізації і освіти; фінансові засади діяльності; адаптацію до зовнішнього контексту інноваційних перетворень. На нашу думку, саме ноосферезиція може дати поштовх технологіям сталого розвитку: заміщення джерел енергії більш ефективними, випераджаючого розвитку, ефективного управління.

Тому *подальші наукові дослідження* в цій сфері повинні зосереджуватися на ефективних організаційно-економічних механізмах забезпечення сталого та ноосферезиваного розвитку, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності національної економіки і одночасно гарантуватимуть економічну безпеку її функціонування у світовому просторі.

Література

1. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – № 32. – С. 383.

2. Артюнов В. Х., Мішин В. М., Свініцький В. М. *Методологія соціально-економічного пізнання: Навч. посібник.* – К.: КНЕУ, 2005. – 352 с.
3. *Доктрина економіки знань. Урядовий портал:* www.kmu.gov.ua.
4. Білорус О., Мацейко Ю. *Імперативи сталого розвитку в епоху глобалізації // Економічний Часопис-XXI.* – № 3. – 2002: www.soskin.info/ea
5. *Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та інші, за наук. ред. О. Г. Білорус.* – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
6. *Доповідь Світового банку 2007 року / World Development Indicators 2007. CD-ROM. CD-ROM. Washington, DC, unless otherwise specified; aggregates calculated for HDRO by the World Bank. Washington, DC.*
7. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. Монографія / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця.* – К.: Ін-т економіки прогнозування: Фенікс, 2003. – 1008 с.
8. *Звіт Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку. Генеральна Асамблея ООН. 96 пленарна сесія, 11 грудня 1987 р.*
9. *Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня.* – 2006. – № 19: www.dt.ua.
10. *Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження.* – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
11. *Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Я. А. Жаліло, С. І. Архієреєв, Я. Б. Базиліук та ін.* – К.: НІСД, 2006. – 120 с.
12. *Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3-х томах. За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженко, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка.* – К.: Фенікс, 2007.
13. *Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки на 2004–2015 роки. Урядовий портал, проекти:* www.kmu.gov.ua
14. *Index of Economic Freedom:* www.heritage.org.
15. *Звіт CEФ. Global Competitiveness Index (GCI), 2007-2008, Ranks:* www.cesifo-group.de.
16. *The 2005 Environmental Sustainability Index Report:* www.yale.edu/esi.
17. *Програмою ООН United Nations Development Program:* www.hdr.undp.org/reports/global/2005.
18. *World Bank .World Development Indicators :* www.worldbank.org/data

Редакція отримала матеріал 28 травня 2008 р.